

HAMP GÁBOR

Turizmus: konferencia

Turizmus és kommunikáció. Konferencia a Néprajzi Múzeum és a JPTÉ BTK Kommunikációs Tanszék közös rendezésében. 1999. október 1–2. Pécs, Pécsi Kulturális Központ.

Néprajz- és kommunikációkutatók, szociológusok, antropológusok, turisztikai szakemberek – tehát különféle szakmai háttérű kutatók – találkoztak 1999. október 1-jén és 2-án Pécsen, a Pécsi Kulturális Központban. A konferencia témája a turizmus, illetve a turizmus és a kommunikáció kapcsolata volt.

A konferencia létrejöttére irányuló törekvés beleillik abba a trendbe, amely szakmai vállalkozásokban láttatja megújíthatónak a tudományos kutatásokat. Nem abban az értelemben, hogy az interdiszciplinaritás valamiféle átfogó diszciplína létrehozásának kezdeménye lenne, hanem abban, hogy ki-ki saját tapasztalatait, kutatási eredményeit a másokra (a másik tudományág képviselőjére) odafigyelve fogalmazza meg.

A téma nehezen is lett volna, lenne kimeríthető, aminek – az egyszerűség kedvéért fogalmazzunk úgy, hogy – terminológiai oka van. A turizmus fogalom köznapi használata nem kellően lehatárolt ahhoz, hogy adekvát módon megragadhatóvá tegye azt a jelenség-halmazt, amelyre egyrészt alkalmazzuk a kifejezést a mindennapokban, másrészt amelyre a köznapi használat nem vonatkozik (mint látjuk, majd ilyenre is akad példa). Ebbe az irányba indulva csak formális-operatív definíciókhoz juthatunk („turista az, aki 24 órán túl terjedő időtartamra elhagyja lakhelyét”). Sokkal inkább jellemezhető a helyzet úgy, hogy bizonyos jelenségek közötti hasonlóság áll fenn, amely a legkülönbözőbb eseteket rokonítja, és ebben a rokonságban álló esethalmazban megnyilatkozik valami, amely a modernség utáni társadalmak szimbolikus és kulturális tudását kutatót érdekelheti.

Ebből következően a vizsgálat tárgya nem a turizmus, hanem az, ami benne megmutatkozik. Nevezhetjük ezt – meglehet: fennhézán – turista paradigmának, mind abban az értelmében, amely a cselekvésekben, szokásokban megnyilvánuló mintát – és nyomában mintakövetést – jelent, mind abban az értelemben, amely a kutató számára értelmezési keretet jelent.

A találkozó szervezőinek – a Néprajzi Múzeum és a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Kommunikációs Tanszéke munkatársainak – konferenciafelhívása is erre irányult,¹ és erre mutatott a pécsi konferencia előzményének tekintett Fiatal Néprajzkutatók V. Konferenciája (1995), és az ott elhangzott előadások alapján készült kötet.²

Az előadások jó része azoknak a kereteknek a kialakítását, kitapintását célozta meg, amelyekben a társadalomtudományi elemzések révén a „turista szemüvegen” keresztül

leírhatók a kulturális tudásban végbemenő változások. Az előadásokra jellemző volt az a törekvés, hogy felülírják a turizmust megjelenítő, elterjedt metaforák képeit.

Szijártó Zsolt (kommunikációkutató, JPTÉ BTK Kommunikációs Tanszék) a Káli-medencében végzett kutatásairól szóló beszámolójában (*A turizmus mint menedék: képek, képzetek, elképzelések a Káli-medencében*) vázolta fel az ezekkel a képekkel szemben kialakított stratégiák fogalmait. A hagyományos, a bevett kép: a mindennapjaiból menekülésként mutatja be az utazót. A „veszteség diskurzusa” a veszteség képeit rajzolja meg: lepusztult turista, aki maga is pusztít: hagyományt és hagyományost. De a turizmusból kimaradó térségek, hagyományok sorsa is pusztulás: lemaradás, elsorvadás. Ezzel szemben állítható egy másik „diskurzus”, amelyeknek jogosultságát több tényező is legitimálja. Például az, hogy a turisták önmagukról nem ilyen képet hordoznak magukban. Továbbá az, hogy a turizmus nem (feltétlenül) rombolás, hanem esély lehet a helyi társadalmaknak a továbbélésre, identitásuk megőrzésére egy olyan időszakban, amelyet a „totális értelmezési horizontok” eltűnése jellemez. Ez a lokalitások létjogosultsága a globalizáció keretei között.

A Káli-medencei kutatások eredményeit elemezve Szijártó Zsolt a diskurzus átalakulásáról beszélt. Míg korábban a veszteség diskurzusával szemben az aranykor diskurzusa állt, addig az utóbbi időkben a globalitás-lokalitás diskurzusa került a középpontba. Ebben a turistának a desztináció nem menedékként szolgál, hanem élménytérként („élménymenüként”), amely nemcsak egy privát emóció, hanem kapcsolat egy emóció és egy szimbolikus aktus között.

A sokszor hangoztatott felfogás szerint a posztindusztriális társadalmak jellemző sajátossága, hogy a társadalmi presztízs szimbolikus megteremtésének és gyakorlásának terepévé nem a munka, hanem a szabadidő (eltöltése) válik a tömegek számára. Az így létrejövő tömegigény hatalmas iparágak létrejöttét eredményezi. Ennek a terepnek sajátos kulturális tere a turizmus. Egy másik ilyen kulturális tér a múzeum. Fejős Zoltán (néprajzkutató, Néprajzi Múzeum) ennek a kettőnek a viszonyát elemezte (*Múzeum és turizmus mint a kulturális találkozás és reprezentáció rendszerei*). A múlt században nyilvánossá váló magángyűjteményeknek az 1970-es éveket jellemző sss-turizmus (*sea-sun-sense* turizmus) okozta válságát az 1990-es években elterjedő kulturális turizmus oldja fel: önálló desztinációvá válik a múzeum. Megjelenik a tudásra törekvés, a múlttal és az esztétikai értékekkel való találkozás és azok megőrzése, a szórakozás és a nyugalom társadalmi helyeinek keresése, illetve biztosítása, a *couleur locale* megragadása. Ezek szempontjából a múzeum kitüntetett hely: kapuként enged bejárást részint a múltba, részint egy földrajzi helyet (ti. ahol található) desztinációvá alakítva: szimbolikus konstitúcióként belépést biztosít egy másik kulturális rendszerbe.

A múzeum – többnyire zárt – performatív kulturális tér. Nem kerülheti el a figyelmünket a párhuzam e performatív kulturális tér és a globális nagyváros között. Niedermüller Péter (etnológus, Humboldt Egyetem, Európai Etnológiai Tanszék, Berlin) az utóbbi mutatta be a városi turizmusról tartott előadásában (*Városi turizmus: történelem, művészet, egzotikum*). A globalizációnak – hivatkozik Niedermüller Péter korábbi elemzésekre – *locusai* vannak, ahol az azt működtető gazdasági és kulturális tőke koncentrációdik. Ezek a városok elszakadtak a modernség nemzetállami kereteitől, multikulturális központokká váltak. Bennük a kultúra mint jellegzetesen városi ipar jelenik meg, amelyben a szimbolikus tőke gazdasági tőkévé válik.

Az ilyen nagyvárosok látogatói rövid időre érkeznek, megszokott tevékenységeik jó részét meg kívánják őrizni, szokásos (tehát sajátos környezetükkel szemben támasztott) elvárásaikat – kényelem, jól informáltság – fenn akarják tartani. Amivel találkozni szeretnének: a világvárosi lét – benne az etnikai csoportok életével (éttermek, ünnepek), a történelmi múltba pillantás imaginárius helyeivel.

Ezekből az elemzésekből úgy tűnik, hogy az autentikusság a turizmuselemzésekben (a turizmus paradigmában) kiemelt fogalom. Az autenticitás kérdése számos aspektusból felvethető – például az autentikus desztináció, az autentikus turista (viselkedés) szempontjából. Az előbbinél maradva talán nem szerencsés ezt – Szijártó Zsolt kifejezését használva – az aranykor *versus* pusztulás terminusaiban elgondolni, ahogyan ezt Borbély Éva (néprajzkutató, Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár) tette (*Népszokás, turizmus-beavatkozás? A beresztelki farsang kapcsán*). Kürti László (antropológus, Miskolci Egyetem) – bizonyára ironikusan –, (*Turizmus, antropológia, kommunikáció: elméleti kérdések és problémák* című előadásában), azt sugallta, hogy a kitüntetett turistacélpontokon olcsón vagy éppen drágán árusított eredetiséget mímelő bővlik autenticitása abból fakad, hogy például ugyanaz készíti, aki az aprólékosan kidolgozott, valaha még nem a piacra termelt kalotaszegi hímezett derékövet. Félreértések és félreértelmezések kultúrája a turizmus – mondja Kürti László. Kulturálisan kódolt képekben megjelenő félreértéseké: arról, hogy mit kíván az ide vagy oda látogató idegen, illetve hogyan él az itt vagy ott élő „bennszülött”.

Végző soron azonban az autenticitás kérdése az, hogy mi módon legitimálódnak a kulturálisan értelmezett cselekvések. Ennek megítélése viszont a választott elemzési aspektus függvénye is egyben: ezért nem mindegy, hogy milyen értelmezési keretet vagy diskurzust választunk a turizmus kultúrakutató elemzésében.

A turizmus különféle formáival foglalkozott több előadás is. A vallásos motivációjú tömegturizmus résztvevőinek sajátos viselkedésmintáit próbálta feltárni Pusztai Bertalan (néprajzkutató, JPTE BTK, Néprajz Tanszék) – saját kifejezésével – „utaslevelek” alapján (*Remény és beteljesülés. Turistalevelek a vallási turizmus kutatásában*). Ezek valójában úti beszámolók. Az ezekből kirajzolódó képből igyekezett az előadó tipizálni a zarándokturista-típusokat. Korpics Márta (kommunikáció PhD-hallgató, JPTE BTK) egy átfogó kommunikációs modellben próbálta megragadni a „frivol” turistával szembeállított zarándokot (*A szent helyek értelmezhetősége a vallási kommunikáción belül*).

A turizmus egy másik, a hagyományos passzív viselkedést legitimáló formájával szemben megjelenő, kímélő vagy szelíd *ökoturizmus* formáit mutatta be (azonos címmel) Gráfi Imre néprajzkutató (Néprajzi Múzeum).

Kraftné Somogyi Gabriella (MTA Regionális Kutatások Központja Dunántúli Tudományos Intézet) egy másik szempontból vizsgálta a turizmus szerepét. A rendszerváltás kiegyensúlyozatlan viszonyokat teremtett az önkormányzatoknál: a hatalmi és gazdasági autonómia nem járt együtt. Az egyensúly kialakításának egyik eszköze az elmúlt tíz évben a turizmus volt. Az előadó azokat az eseményeket foglalta össze, amelyek a helyi spontán kezdeményezésektől a tervezett (tervszerű) központi támogatásokig terjednek. *Turizmussal a területfejlesztés céljaiért?!* című előadásában igyekezett alátámasztani a központi tervezés és támogatás jogosságát, amely a „tőke aszimmetrikus logikájával” szemben tud hatni (tehát hogy az egyes területek – különösen Budapesttel szembeállítva – aránytalanul kisebb mértékben részesednek a bevételekből, mint ami-

lyen mértékben részt vettek annak kitermelésében). Ennek a helyzetnek a tarthatatlanságára vonatkozóan, valamint a turizmusnak a területfejlesztésben betöltött kiemelt szerepére hivatkozva azt az – általa provokatívnak minősített – kérdést tette fel, hogy vajon a konferencia résztvevői milyen metodikai segítséget tudnak nyújtani a helyi kormányzatoknak. De Somogyi Gabriellán kívül mások is felvetették a „reál szféra” és a kultúrákutatók közötti párbeszéd lehetőségének (és elmaradásának) problémáját. A válasz, ha nem is maradt el, de kétségtelenül indirekt volt. Ha a turizmusszervezés közvetlen részeseinek metodikai segítségkérése alkalmazható és sikeres stratégiák igényléséről szól, akkor valószínűleg az olyan válasz elmarad, amely a kérőt elégedettséggel tölti el. A kultúrákutatók kérdésfeltevéseinek súlypontjai valójában máshol helyezkednek el, és válaszaik megfontolásra érdemesek, eredményei azonban nem feltétlenül olyanok, hogy az a kutatót vagy más szakembert képessé tenné arra, hogy gyakorlati kérdésekben döntsön. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy az ezekre a kérdésekre hatékonyan válaszolni képesített akadémiai műhelyek folyamatosan létesültek (közgazdasági, idegenforgalmi szférában, turisztika tanszékeken) az utóbbi időkben.

Mayer Péter szociológus (Veszprémi Egyetem, Turizmus Tanszék) elemzése (*Ally McBeal Hévízen*) talán mégis hordozott választ a felvetett kérdésre. A hévízi termálfürdő prospektusainak képeit elemezte, és mutatott rá olyan pontokra, ahol a (gyógy)-turizmustól elvárt élmény és a képek által sugallható kínált élmény egymásra találhat úgy, hogy a szabadidő eltöltésére vonatkozó megfontolások számára elfogadhatóvá, és ezáltal az élettani szempontokon túl vonzóvá válják.

Wilhelm Gábor (néprajzkutató, Néprajzi Múzeum) egy távoli példán mutatta meg azt a összetettebb képet, amelyet egy rövid idő alatt radikális változásokat átélő régióról – Kína Jünnan tartományáról – a turizmus szemszögéből meg lehet rajzolni (*Az út vége? Turizmus, kultúra és identitás Lijiangban*). Elemzésének „fogalmi oszlopai” a centrum-periféria fogalom-pár, a fogyasztói kultúra és az autentikusság voltak. A politikai értelemben zárt Kína lassú megnyílása a Nyugat felé, amely a – belső és külső – turizmus megerősödését hozta magával, olyan kihívásokat jelent, amelyekre válaszul – Lijiangban – folyamatosan újra kell fogalmazni és felkínálni saját értékeit. Az elemzésben szereplő területen lezajló változásokat az teszi igazán izgalmassá, hogy politikai-földrajzi értelemben nagyon különös helyzetben van Jünnan – sok vonatkozásban nemcsak Kínához, a központi részekhez kapcsolódik, hanem földrajzilag, kulturálisan Kínán kívüli területekhez is.

Az elhangzottakat Niedermüller Péter az első napon lezajlott előadásokat követő vitában „műfajilag” próbálta besorolni. Voltak elméleti jellegű előadások, mikroelemzések, leírások, történeti kitekintések. A sokféleségből kirajzolódni látszott egy közös perspektíva, amely rituálékban, rítusokban, szimbolikus konstitúciókban, kulturálisan kódolt képekben fogalmazható meg. Ennek a fogalmiságnak a pontos kezelésére, „tisztán tartására” figyelmeztetett Hadas Miklós, Fejős Zoltán is.

A kulturálisan kódolt képek változásait mutatta be (*Turizmus és egy „eladható” nemzetkép megalkotása Mexikóban* című előadásában) Szelják György antropológus mexikói példákon keresztül – elemezve az idegenek elvárásainak és a helyi viszonyok folyamatos egymásra találásának legutóbbi 30-40 éves történetét. Előadása abból a szempontból (is) összhangban állt a konferencián elhangzottakkal, hogy a helyi (mexikói) törzsi kultúrák fennmaradásának esélyeit a turizmus fejlődésében látta.

A „kulturálisan idegen és az otthonos egyensúlyára” (Szelják György) vonatkozó elvárás egyik összetevőjéről (*Az utazás mint modern mítosz* címmel) beszélt Hajdú Gabriella (antropológus, ELTE BTK Kulturális Antropológia Tanszék). Elvárásainkat olyan előképek alakítják, amelyet például az utazást körülfontó mítoszoknak tekintett az előadó. Ezek az előképek vagy sablonok: az archaikus avatási szertartásokból, a mitikus „szent” helyek képeiből (hegy, tenger), a karneválkultúra szabályfelfüggesztő intézményeiből merülnek föl.

Ezzel a rátekintéssel szemben áll az a gondolatmenet, amelyet a Pepsi-szigettel kapcsolatos kutatásainak ismertetésekor Havasréti József (JPTE BTK Kommunikációs Tanszék) mondott el. Szembenállás annyiban, hogy a Diákszigetet – mint turizmus szempontjából is elemezhető eseményt – értékelő szokásos képek és önképek leépítésére törekszik. Az autenticitás – és itt visszautalok a korábban félbehagyott gondolatra –, amely különösen fontos szerepet tölt be az eseményen részt vevők és alakítók, szervezők önideológiájában (szubkultúrák autentikus képviselője), tehát az autenticitás felvetése nagyon is szorosan kapcsolódik egy olyan társadalomszemlélethez, amely immanens értéknek tekinti az adott közösséghez való tartozást. A közösséghez tartozás manifesztálódása – jónak vagy rossznak ítélve – volna e szemlélet szerint az autentikusság mérlegelhetőségének forrása. Ez a dichotomikus rátekintés, amely a Diákszigetről való beszédet (a sajtóban például) jellemzi, nem alkalmas vagy legalábbis korlátozott az értelmező leírásban. Havasréti ennek lehetséges alternatíváira mutat rá, utalva a kultúrakutatás kulturalista, strukturalista irányaira.

Takáts József irodalomtörténész (JPTE BTK, irodalomtörténeti és összehasonlító irodalomtudományi tanszék) Arany László egy bíráló írásából – amelyben a korabeli tárca műfajt, pontosabban Ágai Adolf tárcáit elemezte (*Genus migrans: a turizmus kulturális azonosítása egy 19. század végi szövegben* címmel) – kiindulva kísérletet tett annak a befogadói rétegnek a leírására, amely ezeknek a tárcáknak a célközönsége volt: a viszonylag rövid idő alatt jólétbe került zsidó polgárság, amely utazik. Takáts Arany-elemzésén keresztül a 19. századi utazások egyik motívumát mutatja meg: a – feltehetően arisztokrata – előképek utánzását. Ennél a megállapításnál talán figyelemre méltóbb az irodalomtörténész diskurzuselemző módszere, amelyben föltárja a kétféle – zsidó és dzsentri – beszédmód és a bennük megnyilvánuló értékek keveredését.

Jó néhány előadó foglalkozott még a modern turizmus történeti előképeivel. *Egy Kossuth-emigráns Amerika-képe* címen tartott előadást Pordán Ildikó (történész, PhD-hallgató, JPTE BTK); Béres István (JPTE BTK Kommunikációs Tanszék) 2. világháborús katonaképeket mutatott be (*Két katona. Háborús amatőrképek vizuális kommunikációs vizsgálata* címmel): katonák turistaképeit – pihenőkben, békeidős és háborús, megszállt helyszíneken felvett amatőr fényképeit, amelyek az előadó által is hangsúlyozottan kényes vagy éppen bizarr, túlfeszített analógia (háború mint turizmus) ellenére arról tanúskodtak, hogy a turista pillantása még a háborúban is egyféle.

A turista pillantásának – az utazás vizuális vonatkozásainak – a konferencia külön tömböt szentelt. Talán többet is megérdemelt volna ez a kérdés, mint a részben technikai okok miatt „képtelenre” sikerült előadások: azaz Csillag Gábor (antropológus, ELTE BTK Kulturális Antropológia Tanszék) Váci utcai „gyorsfényképe” a turistáknak szánt képeslapokról (*„Greetings from Hungary”*), Lágler Péter (antropológus, Miskolci Egyetem, kulturális és vizuális antropológia tanszék) összegyűjtött, turisták által készített „lát-

ványmegőrző”, „eseményrögzítő” fényképeinek elemzése (*Az utazás képei: a vizuális kommunikáció szerepe*).

Egy képet még mindenképpen érdemes kiemelni. Ez pedig a turistának az a képe, amelyben a kultúrakutató önmagát ismeri fel. Az antropológust, a néprajzost már hasonlították detektívhez, régészhez. A turista paradigmában egy másik metafora éled fel. Erről a képről szólt előadásában – mások mellett – Niedermüller Péter. A kutató olyan, mint a globális világváros valódi és imaginárius tereiből és utcáiból alakuló hálózatot kereső és abban kóborló utas: rátalál és próbálja átlátni az összefüggéseket.

Az előadásokból a szervezők szándéka szerint kötet készül a közeljövőben.

JEGYZETEK

1. „...azt gondoljuk, hogy ezen alapelvek [ti. az, hogy a turizmus nem privát élmény, hanem az idegenség szimbolikusan konstituált közösségi megtapasztalása, »egyike a társadalom nagy diskurzusainak«] tisztázása, illetőleg a turisták és a mindenkori »bennszülöttek« között lejátszódó kommunikáció alapvető mechanizmusainak, kulturális játékszabályainak megismerése nélkül csak keveset érthetünk meg a turizmusra jellemző, sajátos kulturális logikából.”
2. Fejős Zoltán (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer. Tanulmányok*. Budapest: Néprajzi Múzeum. 1998.